

ИҚТИСОДИЁТНИ ЛИБЕРАЛЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА МАҲСУЛОТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ҲАЖМИНИ ОШИРИШДА ИЧКИ ХЎЖАЛИК ИМКОНИАТЛАРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ ТАҲЛИЛИ

**Тожибоева Шаҳноза Анваровна,
ТДИУ доценти, и.ф.н.**

**Хасанова Хуснорахон Фахриддиновна,
ТДИУ ассистенти**

**Ибрагимова Ирода Рашид қизи,
ТДИУ ассистенти**

**Пулатов Отабек Суръат ўғли,
ТДИУ магистранти**

Аннотация: Мақола корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омилларни комплекс, тизимли таҳлил қилиш асосида мавжуд бўлган ички имкониятларни аниқлаш ва самарали фойдаланиш масалалари кўриб чиқилган ҳамда амалий тавсиялар берилган. Тадқиқот натижалари корхонанинг молиявий-хўжалик фаолиятига тўғри баҳо бериш, ички хўжалик имкониятларидан самарали фойдаланиш асосида иқтисодий салоҳиятини ошириш имконини беради.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы определения внутри хозяйственных резервов и их эффективное использование на основе комплексного, системного анализа влияющих факторов производства продукции предприятия и даны практические рекомендации. Результаты исследования позволяют правильно оценить финансово-хозяйственную деятельность предприятия, на основе эффективного использования внутри хозяйственных резервов и тем самым обеспечить им устойчивый экономический потенциал.

Abstract: This manual is produced the systematic and complex analyses method of gross income of trade entities and used in practice. The practical recommendations of the research as a result of investigation give us an opportunity to give a right estimation of financial and house holding activity of trade entities, search of internal house holding reserves for increasing of gross income and profitability to provide them by sound financial position.

Калит сўзлар: товар маҳсулоти; меҳнат омиллари; меҳнат воситалари омиллари; меҳнат буюмлари омиллари; ички хўжалик имкониятлари; ишлаб чиқариш самарадорлиги; комплекс таҳлил; тизимли таҳлил; омилли таҳлил.

Кириш

Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётни янада ривожлантириш шароитида турган биринчи ва асосий вазифа изчил иқтисодий ўсиш, чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, ишлаб чиқаришни мукамаллаштириш ва илғор технологиялар билан қайта қуроллантиришнинг асосий шарти бўлган макроиқтисодий ва молиявий барқарорликка эришишдир. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев: “Бугун мамлакатимизнинг барқарор ривожланиш йўлида изчил илгарилаб боришини таҳлил қилар эканмиз, ўтган йили принципаал муҳим ислохотларни амалга ошириш бўйича қатъий қадамлар қўйилди, деб айтишга барча асосларимиз бор” [4] деб айтиб ўтдилар.

Жорий йилда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг «Ўзбекистон Республикасинини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» ги №ПФ 4947-сонли Фармони қабул қилинди [1]. Мазкур

ҳаракатлар стратегиясининг учинчи йўналиши «Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш» масалаларига бағишланган. Бу эса, иқтисодиёт тармоқларини иқтисодий ва молиявий барқарор фаолият юритишлари лозимлигини тақозо этади.

Республикамизда изчил иқтисодий ислоҳотлар амалга оширилаётган босқичда иқтисодиёт тармоқларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Зеро, Ўзбекистон Республикасининг Президенти: «Иқтисодиётимизни мутлақо янги асосда ташкил этиш ва янада эркинлаштириш, унинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация қилиш бўйича қатор қонунлар, фармон ва қарорлар, пухта ўйланган дастурлар қабул қилинди ва улар изчил амалга оширилмоқда» [5] деб айтиб ўтдилар.

Иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш шароитида ҳар қандай хўжалик юритувчи субъект ўз тасарруфидаги барча ресурслар – молиявий, моддий ва меҳнат ресурслари ҳаракати ҳамда улардан фойдаланиш самарадорлигини тўғри бошқаришни таъминлаши зарур бўлади. Зеро, иқтисодиёт олдига қўйилган вазифалардан бири – бу уни самарадорлигини кўтаришдан иборат. Мамлакатимизда корхоналарнинг иқтисодий самарадорлигини оширишда уларнинг ички имкониятлардан самарали фойдаланиш кўрсаткичларини таҳлил қилиш асосий ўринни эгаллайди. Таҳлил натижалари асосида бошқарув маъмурияти ўз корхоналарини иқтисодиётда тутган ўрни, танлаган стратегик йўли тўғрилиги, мавжуд ресурслардан қай даражада фойдаланганлиги тўғрисидаги маълумотларга эга бўладилар. Зеро Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 28 июлда қабул қилинган «Давлат улуши бўлган акциядорлик жамиятлари ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти самарадорлигини баҳолаш мезонларини жорий этиш тўғрисида»ги 207-сонли қарорининг қабул қилиниши ҳам хўжалик субъектларида иқтисодий таҳлил ўтказишни долзарблигини белгилаб беради [3].

Корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омилларни таҳлил қилиш уларнинг фаолиятини яхшилаш, самарадорлигини оширишда муҳим омил бўлиб ҳисобланади. Шу билан бирга таҳлил натижалари асосида уларни иқтисодий салоҳиятига баҳо бериш, ички хўжалик имкониятларидан самарали фойдаланган ҳолда ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва асосли қарорларни қабул қилиш мумкин бўлади. Бунинг учун амалиёт маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омилларни таҳлил қилиш асосида ички имкониятлардан самарали фойдаланиш борасида илмий асосланган услубиятга эга бўлиши керак. Зеро, хўжалик субъектларида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омилларни таҳлил қилиш асосида ички имкониятларни аниқлаш усулининг амалий томонлари умумметодологик жиҳатдан етарли даражада тадқиқ қилинмаган. Бу эса, ўз навбатида, мазкур мақола мавзусининг долзарблиги ва амалий аҳамиятга эга эканлигини белгилайди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Иқтисодий адабиётлар таҳлили кўрсатишича, корхоналарда ички хўжалик имкониятларини аниқлашда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омилларни таҳлил қилишга доир умумий методологик усуллар назарий жиҳатдан ёритилган. Россиялик олимлар Г.В.Савицкая [10], Д.И. Жилияков ва В.Г. Зарецкаялар [12] томонидан корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омиллар таҳлили асосида ички хўжалик имкониятларини аниқлаш усули назарий жиҳатдан ўрганилган. Мамлакатимизнинг етук иқтисодчи олимларидан бири Т.Ш.Шоғиёсов [11] маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш учун ички

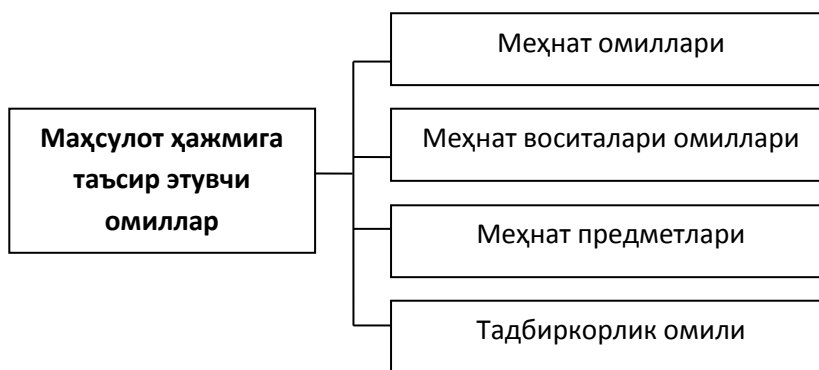
имкониятларни аниқлаш усули бўйича тадқиқотлар олиб борган. Мазкур мавзу иқтисодчи олимлар А.Х.Шоалимов ва Ш.И.Илхомовлар [6] томонидан ҳам ўрганилган бўлиб, корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш бўйича ички хўжалик имкониятларини аниқлаш усули тадқиқ қилинган.

Корхоналарда ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг имкониятларини аниқлаш таҳлилнинг асосий мақсадини белгилайди. Яъни маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш ва ҳолатини яхшилаш бўйича субъектда мавжуд бўлган ички имкониятларни аниқлаш ҳамда уларни амалиётга татбиқ этиш чора-тадбирларини белгилаш таҳлилнинг муҳим вазифаси ҳисобланади. Таҳлилда ҳар бир таркиб бўйича мавжуд бўлган ички имкониятлар аниқланиб уларга баҳо берилади. Иқтисодчи олим Н.Ф.Ишонқуловнинг кўрсатишича [8]: «Ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг ички имкониятлари – ресурслардан фойдаланиш бўйича корхонада мавжуд бўлган, бироқ ишга солинмаган захираларнинг мавжудлигидан ташкил топади». Иқтисодчи олим А.Х.Шоалимовнинг фикрича [7]: «Корхонанинг хўжалик юритиш самарадорлигини оширишда ижобий таъсир этувчи омиллар таъсирини кучайтириш ва уларнинг салбий таъсирини тугатиш имкониятлар деб аталади». Корхонадаги ички имкониятлар фаолиятни интенсив ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади. Бу имкониятлар биринчи навбатда корхонанинг меҳнат воситалари, технологиялари ва замонавий меҳнат воситалари билан қуролланиш даражасига ҳамда уларнинг ҳолатига боғлиқ. Имконият-корхона иқтисодини кучайтиришнинг муҳим воситасидир. Агарда субъектда улардан тўлиқ ва тўғри фойдаланилса ишлаб чиқариш самарадорлиги ошириш юзасидан муҳим ижобий натижаларга эришилади. Демак, ишлаб чиқариш самарадорлигининг ошириш кўп жиҳатдан мавжуд имкониятлардан фойдаланиш ҳолатига ҳам боғлиқ экан.

Таҳлилнинг назарий муаммолари масаланинг бир томони бўлса, иккинчи томони, уларнинг амалий жиҳати ҳисобланади. Мазкур мавзу бўйича иқтисодий адабиётлар таҳлили кўрсатишича, айнан олинган корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омиллар самарадорлигини ошириш бўйича ички имкониятларни аниқлаш борасида тадқиқот олиб борилмаган.

Тадқиқот методологияси

Хўжалик фаолияти ва унинг натижавий кўрсаткичларига таъсир этувчи омиллар беқиёсдир. Товар маҳсулоти ишлаб чиқариш бўйича бизнес-режанинг бажарилиши кўпгина омилларга боғлиқ. Кўпинча улар қарама-қарши йўналишда ҳаракат қилиб маълум миқдор ва сифат ўзгаришларга олиб келади. Шунинг учун товар маҳсулоти ишлаб чиқариш бўйича бизнес-режанинг бажарилишига таъсир қилувчи омилларни таҳлил қилиш жараёнини осонлаштириш мақсадида улар маълум иқтисодий белгиларига асосан умумлаштирилди. Иқтисодчи олимлар А.В.Ваҳабов ва А.Т.Иброҳимовлар [9] томонидан маҳсулот ҳажмига таъсир этувчи омиллар шартли равишда тўртта гуруҳга ажратиш кўрсатилган (1-чизма).

1-чизма. Маҳсулот ҳажмига таъсир этувчи омиллар

Манба:Муаллиф томонидан адабиётлар асосида тузилди.

Иқтисодчи олим А.Х.Шоалимов [7] томонидан корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омиллар қуйидагича таркибланади (2-чизма).

2-чизма. Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омиллар.

Манба:Муаллиф томонидан адабиётлар асосида тузилди.

Барча омиллар бир-бири билан боғлиқликка эга, аммо иқтисодий таҳлилнинг шартига кўра уларни шартли равишда гуруҳларга ажратилиб, ҳар бир омилни таъсир этиш даражаси алоҳида аниқланади. Чунки, юқорида санаб ўтилган омиллар ўзига хос мустақил маънога эга бўлиши билан бирга ўзаро бир-бирлари билан узвий боғланганлар. Бинобарин, бу омилларнинг таъсирини механик тарзда бир-бирига қўшиб ҳам бўлмайди. Масалан, меҳнат унумдорлигини ўсиши ишчиларнинг иш вақтидан самарали фойдаланишга, ишчиларнинг касбий малакасига боғлиқ (меҳнат омиллари). Сўнгра, меҳнат унумдорлиги корxonанинг асосий воситалар билан таъминланиш даражасига, асосий воситаларнинг техник ҳолатига ва улардан самарали фойдаланиш даражасига боғлиқ (меҳнат воситалари омиллари). Ниҳоят, меҳнат унумдорлигини ўсиши моддий ресурслардан самарали ва тежамли

фойдаланишга (меҳнат буюмлари омили) боғлиқ. Демак, аввал ҳар бир омиллар гуруҳи алоҳида-алоҳида ўрганилади. Сўнгра уччала омиллар гуруҳини таҳлил қилиш асосда маҳсулот ишлаб чиқаришни ошириш борасидаги ички хўжалик имкониятлари тўғрисида умумий ҳулоса берилади.

Таҳлил ва натижалар

Иқтисодиётни ривожлантириш шароитида корхоналарни меҳнат ресурслари билан таъминланганлик даражасини ўрганиб бориш муҳим аҳамият касб этади. Корхонада меҳнат омилларидан самарали фойдаланиш бўйича ички имкониятларни аниқлаш учун қуйидаги 1-жадвални тузамиз.

1-жадвал

Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир кўрсатувчи меҳнат омиллари таҳлили

№	Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Мутлақ фарқи (+,-)	Ўсиш суръати, %
1.	Ишчиларнинг рўйхатдаги ўртача сони, киши	186	187	+1	100,54
2.	Бир ишчи томонидан бир йилда ишланган киши кунлари, кун	265	256	-9	96,60
3.	Иш кунининг ўртача узунлиги, соат	7,83	7,84	+0,01	100,13
4.	Бир ишчига тўғри келувчи соатлик иш унуми, сўм	43,91	51,11	+7,2	116,40
5.	Товар маҳсулоти ҳажми, минг сўм (1қ x 2 қ x 3қ x 4қ)	16946,6	19182,4	+2235,8	113,19

Манба: Мўаллиф томонидан “АВС” АЖ амалий маълумотлари асосида шартли тузилди.

Энди маҳсулот ҳажмига таъсир кўрсатувчи меҳнат омиллари ҳисоб-китобини занжирли алмаштириш усули орқали қуйидаги 2-жадвалда кўриб чиқамиз.

2-жадвал

Маҳсулот ҳажмига таъсир кўрсатувчи меҳнат омиллари ҳисоб-китобини занжирли алмаштириш усули бўйича ҳисоб-китоби

Ҳисобнинг тартиб сони	Алмаштиришнинг тартиб сони	Ҳисоб формуласига кирувчи омиллар				Пировард натижа - товар маҳсулоти (1ус x 2 ус x 3ус x 4ус) минг сўм	Олдинги ҳисобга нисбатан фарқ (+,-)
		Ишчиларнинг рўй хатдаги ўртача сони	Бир ишчи томонидан бир йилда ишланган киши кунлари	Иш кунининг узунлиги	Бир ишчига тўғри келувчи соатлик иш унуми		
А	Б	1	2	3	4	5	6
1	-	186	265	7,83	43,91	16946,6	-
2	1	187	265	7,83	43,91	17037,8	+91,2
3	2	187	256	7,83	43,91	16459,1	-578,7
4	3	187	256	7,84	43,91	16480,1	+21
5	4	187	256	7,84	51,11	19182,4	+2702,3
Омиллар баланси:					+2235,8 минг сўм		

Манба: Мўаллиф томонидан “АВС” АЖ амалий маълумотлари асосида шартли тузилди.

2-жадвалдан кўринишича, ҳисобот йили товар маҳсулотнинг ҳажми ўтган йилга нисбатан 2235,8 минг сўмга ошган. Бу ўсишга қуйидаги омиллар таъсир кўрсатган:

1. Ишчилар сони ҳисобот йили ўтган йилга нисбатан 1 кишига ошди. Бунинг натижасида корхона 91,2 минг сўмлик (17037,8- 16946,6) кўп маҳсулот ишлаб чиқарди.

2. Бир ишчи томонидан бир йилда ўртача ишланган киши кунлари ҳисобот йили ўтган йилга нисбатан 9 кунга камайган. Бу эса товар маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмини 578,7 минг сўмга (16459,1 - 17037,8) камайтирди.

3. Иш кунининг узунлиги ҳисобот йили ўтган йилга нисбатан 0,01 соатга ошган. Натижада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 21 минг сўмга (16480,1-16459,1) кўпайган.

4. Бир ишчига тўғри келувчи соатлик иш унуми ҳисобот йили ўтган йилга нисбатан 7 сўм 2 тийинга кўпайиши натижасида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 2702,3 (19182,4-16480,1) минг сўмга ошган.

Демак, корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми кўпайиши асосан меҳнат унумдорлигини ошириш эвазига эришилди. Агар корхона иш кунидан фойдаланиш борасида фақат ўтган йил даражасига эришганда эди, у ҳолда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини қўшимча равишда 578,7 минг сўмга ошириши мумкин бўлар эди. Натижада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиш суръати 113,19 фоиз эмас, балки 116,61 фоизни (19761,1x100: 16946,6) ташкил этган бўлар эди Ҳисобланган 578,7 минг сўм меҳнат омиллари бўйича маҳсулот ишлаб чиқаришни ошириш борасидаги ички хўжалик имконияти ҳисобланади.

Иқтисодиётни либераллаштириш шароитида корхоналар ишлаб чиқаришни барқарор ривожлантириши учун етарли асосий воситаларга эга бўлишлари билан бирга улардан самарали фойдаланишлари керак. Чунки, асосий воситалар билан етарли даражада таъминланган бўлса-ю, лекин улардан самарали фойдаланмаса, у ҳолда корхонанинг самарадорлиги пасайиб кетади. Ишлаб чиқариш жиҳозларидан вақт ва қувват бўйича фойдаланиш таҳлилида корхона асосий фондлари ва уларнинг таркибида дастгоҳ ва ускуналар иш вақтидан фойдаланишнинг даражасига, қувватларнинг фойдали иш коэффициентларига, фойдаланишнинг реал ҳолатига баҳо берилади. Дастгоҳ ва ускуналарнинг жами ишлаган вақти ҳамда дастгоҳ ва ускуналар иш вақтидан олинган самарадорлик кўрсаткичларини аниқлаш асосида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар таҳлил этилади ҳамда уни ўстиришнинг ички имкониятлари белгиланади. Корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи меҳнат воситалари омиллари бўйича ички хўжалик имкониятларини аниқлаш учун қуйидаги 3-жадвал келтирилади.

3 - жадвал

Дастгоҳлардан самарали фойдаланишнинг иш вақти (экстенсив) ва қуввати (интенсив) бўйича таҳлил қилиш

№	Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи, (+,-)	Ўсиш суръати, (%)
1.	Товар маҳсулоти (минг сўм)	16946,6	19182,4	+2235,8	113,19
2.	Ишланган дастгоҳ-соатлар (минг соат)	856321	843553	-12768	98,51
3.	Бир дастгоҳ-соатга тўғри келувчи маҳсулот ҳажми (сўм) 1қ : 2қ	19790	22740	+2950	114,91

Манба: Муаллиф томонидан “АВС” АЖ амалий маълумотлари асосида шартли тузилди.

3-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, таҳлил қилаётган корхонада ўтган йилга нисбатан маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 2235,8 минг сўмга ўсган бўлса, бунга аксинча жами ишланган дастгоҳ соатлар ҳажми 128 минг дастгоҳ соатга қисқарган. Дастгоҳлардан унумли фойдаланиш натижасида бир дастгоҳ соатда ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми ўтган йилги 19,79 сўмдан ҳисобот йилига келиб 22,74 сўмга кўтарилган.

Таҳлил объектида ҳисобот даврида товар маҳсулотни ишлаб чиқариш ҳажми ўтган йилга нисбатан 2235,8 минг сўмга ошишига икки омил таъсир кўрсатди:

1. Ишланган дастгоҳ- соатлар сонининг ўзгариши (экстенсив омил): $(-12768) \times 19790 = -252,68$ минг сўм.

2. Бир дастгоҳ соатда ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми (интенсив омил): $+2950 \times 843553 = +2488,48$ минг сўм.

Демак, икки омил таъсирининг ўзгариши товар маҳсулот ишлаб чиқаришдаги умумий фарққа тахминан тенг, яъни: $(-252,68) + 2488,48 = +2235,8$ минг сўм. Шундай қилиб, дастгоҳларнинг бекор туриб қолишини бартараф қилиш натижасида маҳсулот ишлаб чиқаришни ошириш имконияти 252,68 минг сўмдан иборат. Энди дастгоҳларнинг вақти ва қуввати бўйича фойдаланиш коэффициенти аниқлаймиз.

1. Экстенсив фойдаланиш коэффициенти: $843553 / 856321 = 0,9851$.

2. Интенсив фойдаланиш коэффициенти: $22740 / 19790 = 1,1491$.

3. Интеграл фойдаланиш коэффициенти: $0,9851 / 1,1491 = 0,8573$.

Демак, корхонада дастгоҳлардан экстенсив фойдаланиш коэффициенти 0,9851 бандни ташкил қилди. Чунки корхонада ишланган дастгоҳ-соатлар ҳажми 12768 минг соатга камайган. Интенсив фойдаланиш коэффициенти 1,1491 бандни ташкил қилди. Бу ҳолат эса ижобий саналади. Мазкур коэффициент 1 бандни ташкил қилса мақсадга мувофиқ бўлади. Лекин корхонада ишланган дастгоҳ-соатлар ҳажмини камайиши натижасида эса интеграл фойдаланиш коэффициенти 0,8573 банддан иборат бўлди.

Корхоналар ўз мақсадларини муваффақиятли ҳал этишлари учун моддий техника ресурслари билан таъминлаш жараёнининг бажарилишига алоҳида эътибор берадилар. Бунинг учун аниқланган, яъни корхона учун зарур бўлган моддий-техника ресурсларининг янги турлари мавжудлиги ҳамда улрнинг жаҳон бозорида таклиф қилинганлиги ўрганилади. Чунки, корхона ўзи учун зарур бўлган моддий-техника ресурсларининг яхшиларини, яъни самаралисини олишга ҳаракат қилади. Корхоналарни материаллар билан тўлиқ, бир меъёردа ҳамда самарали фойдаланганлик даражасини таҳлил этиш меҳнат буюмлари омиллар таркибида ўрганилади. Материаллар самарадорлигини характерловчи асосий кўрсаткичлар тизимида материаллар самараси ва сиғими кўрсаткичлари киради. Таҳлил этишда материаллар самараси ва сиғими таъсирида товар маҳсулоти ҳажмининг ўзгаришига баҳо берилади. Бу бевосита корхонада мавжуд бўлган ички имкониятларни аниқлаш ва белгилашда муҳим аҳамиятга эга. Энди меҳнат буюмлари таркибидаги мавжуд ички хўжалик имкониятларни аниқлаш учун қуйидаги 4-жадвални келтирамиз.

4 - жадвал

Материал сифими кўрсаткичини таҳлил қилиш

№	Кўрсаткичлар	Ўтган йили	Ҳисобот йили	Фарқи, (+,-)	Ўсиш суръати, (%)
1.	Материал харажатлар, минг сўм	11050	12828	+1778	116,09
2.	Товар маҳсулоти, минг сўм	16946,6	19182,4	+2235,8	113,19
3.	Товар маҳсулотига кетган материал сарфи (материал сифими), 1қ : 2қ, сўм	0,652	0,669	+0,017	102,61

Манба: Мўаллиф томонидан “АВС” АЖ амалий маълумотлари асосида шартли тузилди.

4-жадвал маълумотларидан кўринишича, ҳисобот йили ўтган йилга нисбатан бир сўмлик товар маҳсулоти ишлаб чиқаришга кетган материал сарфи 0,017 сўмга ошди. Натижада, корхона бўйича маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 326,2 сўмга камайди:

а) $+ 0,017 \times 19182,4 = +326,2$ минг сўм. Демак, товар маҳсулотининг ишлаб чиқариш таннарих моддий харажатларда қимматлашган. Бу эса маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг камайишига олиб келди, яъни маҳсулот ҳажми манфий белги (-) билан ифодаланади;

б) $- 19182,4 \times 0,652 = - 29421,8$ минг сўм. Шундай қилиб, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг қўшимча ўсиш резерви 29421,8 минг сўмни ташкил этади.

Ички хўжалик имкониятларини аниқлаш ва уларни корхона айланмасига йўналтириш асосан уч гуруҳ ишлаб чиқариш омилларидан оқилона ва самарали фойдаланишга боғлиқ экан. Бу омилларни юқорида батафсил таҳлил қилдик. Энди маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омиллар таҳлили асосида ички хўжалик имкониятларни аниқлаш учун қуйидаги 5-жадвални ҳавола этамиз.

5-жадвал

Маҳсулот ишлаб чиқаришни ошириш бўйича ички хўжалик имкониятларни аниқлаш

№	Кўрсаткичлар	Суммаси (минг сўмда)	Жадвалга илова
1.	Меҳнат омиллари	578,7	2-жадвал
2.	Меҳнат воситалари омиллари	252,68	3-жадвал
3.	Меҳнат буюмлари омиллари	29421,8	4-жадвал
4.	Ички хўжалик имконияти	252,68	

Манба: Мўаллиф томонидан “АВС” АЖ амалий маълумотлари асосида шартли тузилди.

Ички хўжалик имконияти деганда уларнинг энг кам суммаси олинади. Жадвалдан кўришиб турибдики, таҳлил қилинаётган корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш бўйича ички хўжалик имкониятлари бўлиб меҳнат воситалари омиллари бўйича ҳисобланган 252,68 минг сўм ҳисобланади. Демак, корхона бошқаруви биринчи навбатда асосий воситалардан самарали фойдаланиш борасида керакли тадбирларни амалга ошириши лозим бўлади.

Хулоса ва таклифлар

Иқтисодиётни ривожлантириш шароитида ички имкониятлардан самарали фойдаланишнинг маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсирини таҳлил қилиш бўйича

олиб борилган тадқиқотлар натижасида қуйидаги хулоса ва амалий таклифлар ишлаб чиқилди:

1. Хўжалик субъектларида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омиллар таҳлили асосий кўрсаткич ҳисобланиб, самарадорликни баҳолашда катта рол ўйнайди ва корхоналарнинг иқтисодий ва молиявий салоҳияти, бошқаруви, муаммоли саволлари уларни ечими бўйича асосий тавсияларни беради. Бу ўз навбатида корхонада мавжуд бўлган ички имкониятларни излаб топиш ва улардан самарали фойдаланишга, уларни келгусида ривожланиши, иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини ошириш имконини беради.

2. Ишда марказий ўринни меҳнат омилларини таҳлили эгаллаган бўлиб, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш бўйича ички хўжалик имкониятлари аниқланган. Таъсир кўрсатувчи омилларни ҳисоб-китоби қилиниб, маҳсулот ишлаб чиқаришни ошириш борасидаги ички хўжалик имкониятлари суммаси аниқланган (578,7 минг сўм).

Иш вақтидан фойдаланишнинг комплекс иқтисодий таҳлилида иш вақтининг унумсиз сарфланишига катта аҳамият берилади. Таҳлил қилинаётган корхонада иш вақтидан фойдаланишда кун бўйи йўқотишлар қарийб 9 кунни ташкил этди. Бунга қуйидагилар сабаб бўлган: ҳар йили ишловчиларга бериладиган навбатдаги жавоб бериш (таътил), касаллик туфайли ишга чиқмаслик, корхона маъмурияти руҳсати билан ишга чиқмаслик, давлат вазифасини бажариш, қишлоқ хўжалиги ишларига жалб қилиш натижасида ишга чиқмаслик, сабабсиз ишга чиқмаслик ва ҳ.к. Смена ичида содир бўладиган бекор туришларни таҳлил қилиш маълум қийинчиликларни юзага келтиради. Смена ичида содир бўладиган бекор туришга қуйидагилар сабаб бўлади: иш жойларини керакли хомашё билан ёмон ва қониқарли таъминлаш, қайсики иш вақти йўқотишнинг 50 фоизини ташкил этади; ишчиларнинг ўзлари томонидан йўл қўйиладиган бекор туришлар. Бу иш вақти йўқотишнинг тахминан 40 фоизини ташкил қилади; бошқа сабаблар натижасида бекор туришлар, ёхуд электр қувватининг бўлмаслиги, дастгоҳларнинг носозлиги ва ҳ.к.лар.

Таҳлил натижасида корхонада меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш бўйича қуйидаги ички имкониятларни кўрсатиш мумкин: меҳнат шароитларини яхшилаш; ходимлар билан таъминланиш ҳолати ва ҳаракатини тўғри бошқариш; иш ўринларини ташкил этишни такомиллаштириш; меҳнатнинг тақсимланишини илмий асосда ташкил этиш;

3. Корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ўзгаришига таъсир қилувчи меҳнат воситалари омиллари таҳлили дастурини муваффақиятли бажариш нафақат асосий воситаларнинг таркиби, тузилиши, техник ҳолати, балки улардан самарали фойдаланишга кўп жиҳатдан боғлиқдир. Таҳлил қилинаётган корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини 2488,48 минг сўмга ортиғи билан бажарилиши асосан дастгоҳ ва ускуналарнинг унумдорлигини ошириш ҳисобига бўлган. Корхонада ишланган дастгоҳ-соатлар ҳажмини камайиши ҳисобига йўқотилган вақт 12768 дастгоҳ-соатни ташкил қилган. Бунинг натижасида эса корхонада дастгоҳлардан экстенсив фойдаланиш коэффициенти 0,9851 бандни ташкил қилган. Таҳлил натижалари асосида корхонада асосий воситалардан самарали фойдаланиш бўйича қуйидаги ички имкониятларни кўрсатиш мумкин: ишлаб чиқариш технологияларини самарали турларини ишлаб чиқаришга жалб этиш; асосий воситаларни

замонавийлаштириш, ишлаб чиқариш ускуналарининг меҳнат унуми, самарасини ошириш; технологик жараёнлар ва ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг усулларини фаоллаштириш, ишлаб чиқариш маромийлигига амал этиш, техник стандартлар ва лойиҳалар тузилиши ва шу кабилар.

4. Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омиллар таҳлилида корxonани материаллар билан таъминланганлиги ва улардан самарали фойдаланиш кўрсаткичларини ўрганиш ва баҳо бериш асосий масала ҳисобланади. Таҳлил натижаларидан кўриниб турибдики, корхонада материаллардан самарали фойдаланилмаган. Материал сифими кўрсаткичи ҳисобот йили охирида 0,017 сўмга кўпайган. Бу корхонада бир сўмлик товар маҳсулотига тўғри келувчи материал сарфини ошганлигини кўрсатади. Бунинг натижасида эса корхона бўйича маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 29421,8 сўмга камайган.

Демак, корхона бошқаруви материаллардан самарали фойдаланиш, материал сарфини камайтириш борасида керакли чора тадбирларни ўтказмаган. Ҳозирги кунда корхонада материал сарфини камайтиришнинг аҳамияти жуда каттадир. Шуларни инобатга олган ҳолда корхонада материаллардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш борасида қўйидаги амалий тавсияларни бериш мумкин: хомашё ва материалларни сарф меъёрларини тўғри белгилаш ва уларга амал қилиш; замонавий техника ва чиқиндисиз технологияларни жорий қилиш; ишлаб чиқаришдаги сифатсиз маҳсулотлар ҳажмини камайтириш; ёқилги ва электр энергия ресурсларидан фойдаланишни тўғри йўлга қўйиш.

Таҳлил натижаларидан кўриниб турибдики корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш бўйича ички хўжалик имконияти бўлиб меҳнат воситалари омиллари (252,68 минг сўм) ҳисобланади. Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омилларни таҳлил қилиш натижасида берилган мавжуд бўлган ички имкониятлардан фойдаланиш корхона фаолиятининг самарадорлигини ва молиявий барқарорлигини ошириш имконини беради деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар

1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ 4947-сонли Фармони. 2017 йил 7 февраль.

2.Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида» ПФ-4720-сонли [фармони](#). 2015 йил 24 апрель.

3.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Давлат улуши бўлган акциядорлик жамиятлари ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти самарадорлигини баҳолаш мезонларини жорий этиш тўғрисида»ги 207-сонли қарори. 2015 йил 28 июль.

4.Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик — ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. —Т.: //Халқ сўзи. 2017 йил 16 январь (№ 11 (6705)) сони.

5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга энг асосий ва долзарб сиёсий, ижтимоий-иқтисодий масалалар ва жамиятни демократик ривожлантириш бўйича Мурожаатномаси. Тошкент. 2017 йил 22 декабрь.

6. Шоалимов А.Х., Илхомов Ш.И., Тожибоева Ш.А. Иқтисодий таҳлил ва аудит. Дарслик. – Т.: Сано-стандарт, 2017. – 347 б.

7. Шоалимов А.Х. ва бошқалар. Иқтисодий таҳлил. Ўқув қўлланма. –Т.: Лессон-пресс, 2016. -196 б.

8. Ишонқулов А.Н. ва бошқалар. Иқтисодий таҳлил назарияси. Дарслик. –Т.: Сано-стандарт, 2014. -264 б.

9. Ваҳобов А.В., Иброхимов А.Т., Ишонқулов Н.Ф. Молиявий ва бошқарув таҳлили. Дарслик. -Т.; Иқтисод-Молия, 2013. -600 б.

10. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник. 5-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2013. - 536 с.

11. Шоғиёсов Т. Комплекс иқтисодий таҳлил. Дарслик. –Т.: Фан ва технология, 2012. – 278 б.

12. Жияков Д.И., Зарецкая В.Г. Финансово-экономический анализ. Учебное пособие. — М. :КНОРУС, 2012. — 368 с.